

مطالعه موردی رابطه استفاده از شبکه‌های اجتماعی و اعتماد به نفس دانش‌آموزان معکوس و معنادار

طاهره محمدی

اشاره

از «تلگرام» استفاده می‌کردند که بیشترین درصد را به خود اختصاص داده است.

- میانگین اعتماد به نفس دانش‌آموزان ۵۲/۴۷ بود که بیانگر اعتماد به نفس در حد متوسط است.
- میانگین استفاده دانش‌آموزان از شبکه اجتماعی ۱۶۴ دقیقه در شبانه‌روز و میانگین استفاده دانش‌آموزان از شبکه اجتماعی ۲۸۲ دقیقه در روزهای تعطیل بود که به نظر می‌رسد، میزان بالایی است.
- رابطه میزان استفاده از شبکه‌های مجازی و اعتماد به نفس، معکوس و معنادار است. یعنی هرچه میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی افزایش می‌یابد، از اعتماد به نفس دانش‌آموزان کاسته می‌شود.

افراد از طریق فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی با دوستان، خویشان و دیگران ارتباط برقرار می‌کنند. نوجوانان از جمله کاربران اصلی فضای مجازی هستند. استفاده زیاد نوجوانان از شبکه‌های مجازی اثرات قابل توجهی بر آنان دارد. از این رو رابطه شبکه‌های اجتماعی با اعتماد به نفس دانش‌آموزان به‌عنوان یکی از این پیامدها مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج این پژوهش روی دانش‌آموزان «دبیرستان عبدالله رهنما» حاکی از آن است که:

- ۶۶/۵ درصد پاسخ‌گویان تلفن همراه شخصی داشتند و ۱۷/۹ درصد، از تلفن همراه والدین استفاده می‌کردند.
- از کل پاسخ‌گویان، ۸۵/۵ درصد عضو شبکه اجتماعی بودند.
- از کل دانش‌آموزان عضو شبکه‌های اجتماعی، ۶۲/۱ درصد

مقدمه

دروغین و غیره است. شبکه‌های اجتماعی فارغ از هر کنترل از سوی مراجع قدرت و حتی خانواده‌ها به صورت بی‌بدیل در عرصه ارتباطات امکان حضور نوجوانان و جوانان را بدون محدودیت زمانی و مکانی فراهم کرده و حس اعتمادبه‌نفس و استقلال را در این گروه افزایش داده است. گاهی نیز گفته می‌شود اقبال نوجوانان به این شبکه‌ها اعتمادبه‌نفس کاذبی در آنان ایجاد می‌کند. این موضوعی است که در پژوهش حاضر به بررسی آن پرداخته‌ایم.

بیان مسئله و اهمیت تحقیق

اکنون استفاده از فضای مجازی به‌طور چشمگیری افزایش یافته است. این فناوری مزایا و معایب خاص خود را برای مخاطبانش دارد. از مزایای آن می‌توان به کم‌هزینه‌تر و راحت و سریع‌تر شدن ارتباطها اشاره کرد. اما اگر از مزایای آن بگذریم، معایبی را هم داریم؛ مثلاً کم‌خوابی، اعتیاد به اینترنت، نداشتن خودباوری، کاهش اعتمادبه‌نفس و غیره. «جامعه‌شناسان معمولاً مسئله اجتماعی را وضعیت اظهارشده‌ای^۱ می‌دانند که با ارزش‌های شمار مهمی از مردم مغایرت دارد و معتقدند باید برای تغییر آن وضعیت اقدام کرد» [رابینگتون و واینبرگ، ۱۳۸۲: ۱۲]. این شمار مهم می‌تواند تعداد بیشتری از افراد جامعه از اقشار مختلف باشد یا اندیشمندان و کسانی باشند که در حوزه فضای مجازی مطالعاتی انجام داده‌اند. شبکه اجتماعی نیز مورد نگرانی والدین و محققان است.

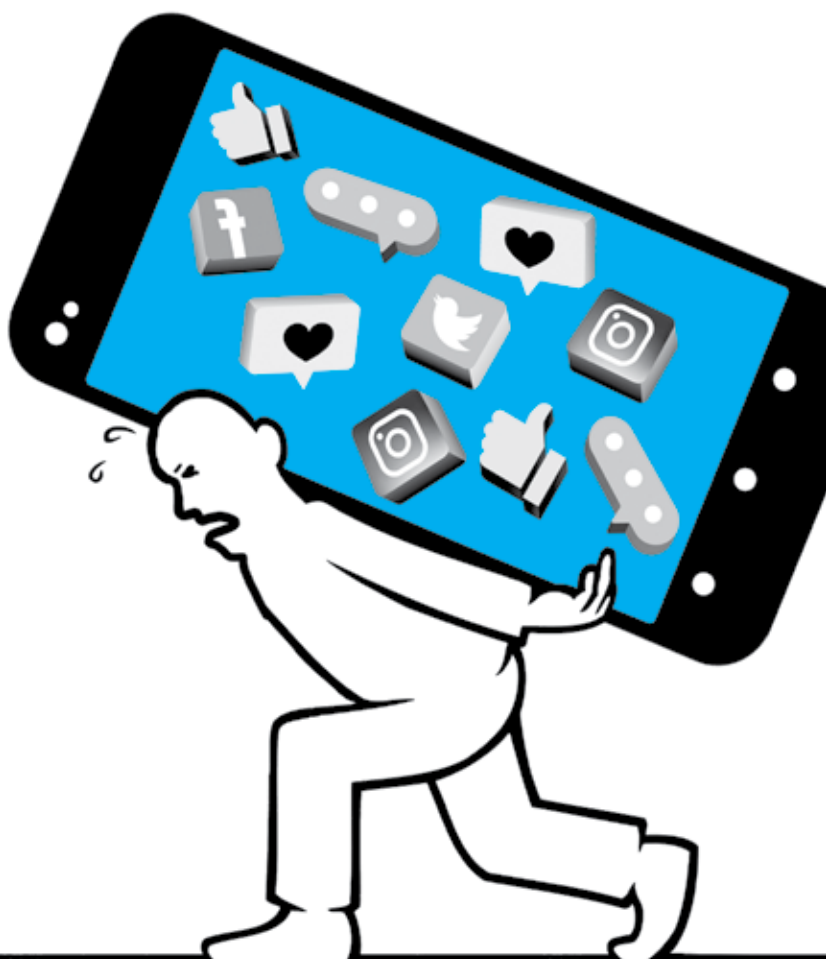
برخی بر آن‌اند که شبکه‌های اجتماعی حس اعتمادبه‌نفس و استقلال را در نوجوانان افزایش داده است. گاهی نیز گفته می‌شود: اقبال نوجوانان به این شبکه‌ها اعتمادبه‌نفس کاذبی بین آنان ایجاد می‌کند. لذا گسترش استفاده از شبکه‌های اجتماعی بین نوجوانان ایجاد می‌کند، پیامدهای احتمالی آن، از جمله رابطه شبکه‌های اجتماعی با اعتمادبه‌نفس نوجوانان مورد مطالعه قرار گیرند. این پژوهش به دنبال پاسخ‌گویی به این پرسش است که: «آیا استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر اعتمادبه‌نفس نوجوانان مؤثر است؟»

چارچوب نظری

اعتمادبه‌نفس

«تکای به‌نفس»^۲ عبارت است از اینکه انسان به خود تکیه

انسان قرن بیستم و بیست‌ویکم دارای زندگی واقعی و مجازی است. امروزه بشر در دنیای ویرتینی زندگی می‌کند. دنیایی که تبادل اطلاعات به راحتی صورت می‌گیرد و انسان‌ها ناگزیرند در اینترنت و سایر فضاهای تبادل اطلاعات حضور داشته باشند؛ چرا که از زمان عقب می‌مانند. فضای مجازی مانند شمشیر دولبه است. چون باعث افزایش آگاهی و رشد تفکر می‌شود و افراد از طریق این فضا با دوستان، خویشان و دیگران ارتباط برقرار می‌کنند. در عین این فرصت‌ها، فضای مجازی دارای تهدیدهایی نیز هست. از جمله این تهدیدها، عوارض جسمی و روحی، کاهش ارتباط‌های چهره‌به‌چهره، کسب آگاهی‌های

کند، خود را مسئول کارهای خویش بداند و موفقیت و ناکامی را معلول افکار و اعمال خود بپندارد. «اعتمادبه‌نفس»^۴ یعنی شناخت و باور کردن همه توانایی‌ها و حتی ناتوانایی‌هایی که فرد به‌صورت ذاتی و یا اکتسابی دارد. اعتمادبه‌نفس ارزش و اعتباری درونی است که فرد در زمینه‌های متفاوت زندگی، تحصیلی، اجتماعی، جسمانی، و هوش برای خود قائل است. واژه‌ها و اصطلاحاتی چون خودباوری، خودارزشمندی، اتکا به خود، میل به استقلال و ... با آن‌ها قرابت معنایی دارد.

گروهی از روان‌شناسان و روانکاوان چون **فروید**، **آدلر** و **فروم** در زمینه اعتمادبه‌نفس نظریه‌هایی ارائه کرده‌اند. فروید به‌عنوان یکی از روانکاوان به بررسی روان انسانی براساس نیروهای غریزی، به‌ویژه غریزه جنسی، می‌پردازد. به‌نظر می‌رسد اعتمادبه‌نفس در «دوره نهمگی»^۵ و از ۳ سالگی که سلاقی جنسی غیرفعال است، در کودکان شکل می‌گیرد.

از نظر آدلر، شخصیت ما توسط محیط اجتماعی و تعامل‌های بی‌نظیر ما شکل می‌گیرد. به‌نظر می‌رسد حس اعتمادبه‌نفس در دیدگاه روان‌شناسی آدلر با غلبه بر احساس حقارت در افراد ایجاد می‌شود و فرد در تلاش برای جبران نقیصه احساس حقارت به اعتمادبه‌نفس می‌رسد.

در نظر فروم، شش نیاز روان‌شناختی در انسان وجود دارد که از میان آن‌ها چهارمین نیاز، «نیاز هویت» است. پرورش اعتمادبه‌نفس در مرحله چهارم که شخص به هویت نیاز دارد، بروز می‌کند.

اریکسون، روان‌شناس آلمانی، به نقش عوامل اجتماعی و محیطی در رشد و شکل‌گیری شخصیت انسان توجه می‌کند. به نظر وی، رشد شخصیت و تکامل انسان به هشت مرحله تقسیم می‌شود و به‌نظر می‌رسد که حس اعتمادبه‌نفس در مرحله چهارم که کفایت و شایستگی است، در روان و شخصیت افراد شکل می‌گیرد [بیگدلو، میرزایی، ۱۳۹۵].

دین اسلام نیز که آیین و دستوراتش منطبق بر فطرت است، در جهت رشد و تعالی آن برنامه‌ریزی کرده است. اساس تعلیم و تربیت اسلامی بر مسئولیت فردی تکلیف‌های شخصی و اعتمادبه‌نفس استوار است. قرآن کریم سعادت هر انسانی را مرهون عمل، تلاش و مجاهدت او می‌داند «لیس للانسان الا ما سعی» و برای او جز حاصل کوشش و فعالیتش پاداشی در نظر نمی‌گیرد: «کل نفس بما کسبت رهینه»: هر انسانی در

گرو عملی است که انجام داده. **امام علی (ع)** نیز می‌فرماید: «قدر الرجل علی قدر همته»: ارزش هر انسانی به مقدار همت اوست. یعنی قیمت شخصیت افراد بشر را باید در مقدار اهتمام و اعتمادبه‌نفس جست‌وجو کرد. آیین مقدس اسلام در ۱۴ قرن قبل، این حقیقت درخشان را که راز سعادت و کامیابی فرد و اجتماع است، در کمال صراحت به مردم آموخته است [سبحانی‌نیا، ۱۳۸۰].

شبکه‌های اجتماعی مجازی

اصطلاح شبکه‌های اجتماعی را برای نخستین بار **چی ای بارنز** در سال ۱۹۵۴ مطرح کرد. در تئوری شبکه اجتماعی سنتی، شبکه اجتماعی به این صورت تعریف می‌شود: «مجموعه‌ای از نهادهای اجتماعی است شامل مردم و سازمان‌هایی که به وسیله مجموعه‌ای از روابط معنی‌دار اجتماعی به هم متصل‌اند و با هم در به اشتراک گذاشتن ارزش‌ها تعامل دارند. شکل سنتی خدمت شبکه اجتماعی بر انواع روابط، همچون دوستی‌ها و روابط چهره‌به‌چهره متمرکز است، اما خدمات شبکه اجتماعی امروزه بیشتر بر جامعه مجازی آنلاین و ارتباطات رایانه‌ای واسط متمرکز دارد.

شبکه‌های اجتماعی اینترنتی پایگاه یا مجموعه پایگاه‌هایی هستند که امکانی فراهم می‌آورند تا کاربران بتوانند علاقه‌مندی‌ها، فکرها و فعالیت‌های خودشان را با دیگران به اشتراک بگذارند و دیگران هم این افکار و فعالیت‌ها را با آنان سهیم شوند. هر شبکه اجتماعی، مجموعه‌ای از سرویس‌های مبتنی بر وب است که به اشخاص امکان می‌دهد، توصیفات عمومی یا خصوصی برای خود به وجود آورند، با دیگر اعضای شبکه ارتباط بگیرند، یا منابع خود را با آن‌ها به اشتراک بگذارند. شبکه‌های اجتماعی محل گردهمایی صدها میلیون کاربر اینترنت هستند که بدون توجه به مرز، زبان، جنس و فرهنگ، به تعامل و تبادل اطلاعات می‌پردازند [معمار، عدلی‌پور و خاکسار، ۱۳۹۱].

رسانه‌های اجتماعی به واسطه شبکه‌های ارتباطی چون اینترنت و تلفن همراه پدید آمده‌اند. اصطلاح «شبکه اجتماعی» زیرمجموعه رسانه اجتماعی قرار می‌گیرد. شبکه‌های اجتماعی بر پایه مشارکت همگانی بنا شده‌اند و اطلاعات و اخبار در آن‌ها منتشر می‌شوند. در شبکه‌های اجتماعی برخلاف عصر ایمیل‌ها، با اطلاعاتی مواجه هستیم که قابل رد و بدل شدن میان افراد

گوناگون‌اند [علیزاده، ۱۳۹۴: ۱۲۵].

نمونه در این تحقیق ۱۷۳ نفر بود. پس از جمع‌آوری داده‌ها، با استفاده از نرم‌افزار «SPSS IBM» و با توجه به سطوح سنجش متغیرها از آزمون‌های آماری مناسب استفاده شد.

محققان معتقدند، جوانانی که از نظر اجتماعی در انواع محرومیت هستند، گرایش بیشتری به استفاده از فضای مجازی و ارتباط گرفتن در فضای مجازی دارند. افرادی که برای ارتباط گرفتن با دیگران از فضای مجازی بیشتر استفاده می‌کنند، نسبت به کسانی که به‌صورت حضوری و خانوادگی با افراد دیگر ارتباط می‌گیرند، اعتمادبه‌نفس کمتری دارند [کریمی، سلیمانی، ۱۳۹۶]. حضور جوانان به‌خصوص دختران در فضای اینترنت و به‌ویژه در شبکه‌های اجتماعی باعث کاهش معنی‌دار حس اعتمادبه‌نفس در آنان می‌شود [http://afghanistan.shafaqna.com]. به نظر می‌رسد حفظ و تقویت روابط با دوستان عنصر مهمی برای به دست آوردن اعتمادبه‌نفس و همچنین گرفتن تأیید و پذیرش از دیگران باشد [Apaolaza et al, 2013].

تجزیه و تحلیل داده‌ها ۱. استفاده از تلفن همراه

از کل پاسخ‌گویان، ۶۶/۵ درصد دارای تلفن همراه شخصی بودند و ۱۷/۹ درصد، از تلفن همراه والدین استفاده می‌کردند. داده‌ها حاکی از آن بود که بیش از ۸۴ درصد دانش‌آموزان از تلفن همراه استفاده می‌کردند.

۲. عضویت در فضای مجازی

از کل پاسخ‌گویان، ۸۵/۵ درصد عضو شبکه اجتماعی بودند.

۳. عضویت در انواع شبکه‌های اجتماعی

از کل دانش‌آموزان عضو شبکه‌های اجتماعی، ۶۲/۱ درصد از تلگرام استفاده می‌کردند که بیشترین درصد را به خود اختصاص داده است و کمترین تعداد مربوط به فیس‌بوک، توئیتر و سروش با مقدار ۵/۵ بود.

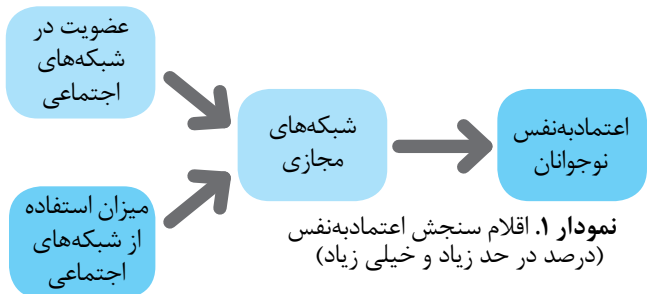
۴. میزان اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان

از کل دانش‌آموزان، ۲۴/۳ درصد دارای اعتمادبه‌نفس بالا و خیلی بالا و ۶۵/۳ درصد دارای اعتمادبه‌نفس متوسط بودند. میانگین اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان ۵۲/۴۷ بود که بیانگر اعتمادبه‌نفس در حد متوسط است.

فرضیه‌های تحقیق

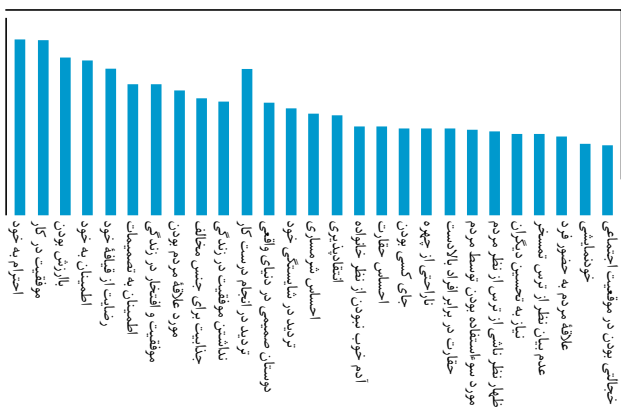
با توجه به چارچوب مفهومی و نظری تحقیق، فرضیه زیر استخراج و به آزمون گذاشته می‌شود:
به‌نظر می‌رسد بین میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی، فضای مجازی و اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان رابطه وجود داشته باشد.

مدل تحقیق

روش تحقیق

این تحقیق با رویکرد کمی و با استفاده از روش پیمایش، در «مدرسه عبدالله رحنما» در اسفند سال ۱۳۹۶ انجام شد. جامعه آماری آن را دانش‌آموزان پایه دهم و یازدهم این مدرسه با تعداد ۲۴۰ نفر تشکیل دادند. روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و حجم

جدول رابطه میزان استفاده از شبکه‌های مجازی و اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان

میزان استفاده از شبکه‌های مجازی در روزهای تعطیل	میزان استفاده از شبکه‌های مجازی در روزهای عادی	میزان اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان	رابطه میزان استفاده از شبکه‌های مجازی و اعتمادبه‌نفس	میزان اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان
-/۰۴۷	-/۱۸۷*	۱	ضریب همبستگی پیرسون	میزان اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان
۰/۵۵۷	۰/۰۲۰	-	سطح معناداری دو دامنه	تعداد
۱۵۷	۱۵۴	۱۷۳	تعداد	میزان استفاده از شبکه‌های مجازی در روزهای عادی
۰/۶۵۷**	۱	-/۱۸۷*	ضریب همبستگی پیرسون	میزان استفاده از شبکه‌های مجازی در روزهای تعطیل
۰/۰۰۰	-	۰/۰۲۰	سطح معناداری دو دامنه	تعداد
۱۴۸	۱۵۴	۱۵۴	تعداد	میزان استفاده از شبکه‌های مجازی در روزهای تعطیل
۱	۰/۶۵۷**	-/۴۷	ضریب همبستگی پیرسون	تعداد
-	۰/۰۰۰	۰/۵۵۷	سطح معناداری دو دامنه	
۱۵۷	۱۴۸	۱۵۷	تعداد	

۵. میزان استفاده دانش‌آموزان از شبکه اجتماعی در شبانه‌روز

از کل دانش‌آموزان عضو شبکه‌های اجتماعی، ۳۷ درصد کمتر از یک ساعت از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کردند که این مورد بیشترین درصد را به خود اختصاص داده است. ۲۴/۳ درصد نیز ۲-۵ ساعت از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کردند که این درصد در مرتبه بعدی قرار می‌گیرد. میانگین استفاده دانش‌آموزان از شبکه اجتماعی ۱۶۴ دقیقه در شبانه‌روز بود که به نظر می‌رسد، این مقدار استفاده برای دانش‌آموزی که در سن بهترین اوقات برای تحصیل قرار دارد، میزان بالایی است.

۶. میزان استفاده از تلفن همراه در روزهای تعطیل

از کل دانش‌آموزان عضو شبکه‌های اجتماعی، ۳۰/۶ درصد ۲-۵ ساعت از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کردند که بیشترین مقدار بود. ۲۸/۳ درصد نیز با بیش از ۵ ساعت در مرتبه بعدی میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی قرار داشتند. میانگین استفاده دانش‌آموزان از شبکه اجتماعی ۲۸۲ دقیقه در روزهای تعطیل بود که به نظر می‌رسد، میزان بالایی است و این مقدار استفاده نیز برای دانش‌آموزی که در سن بهترین اوقات برای تحصیل قرار دارد، میزان بالایی است.

۷. رابطه میزان استفاده از شبکه‌های مجازی و اعتمادبه‌نفس

رابطه میزان استفاده از شبکه‌های مجازی در شبانه‌روز و اعتمادبه‌نفس بیش از ۹۵ درصد، معکوس و معنادار بود. یعنی هرچه میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی در شبانه‌روز افزایش می‌یابد، اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان رو به کاهش می‌رود. به این ترتیب فرضیه تحقیق مورد تأیید قرار گرفت. اغلب دانش‌آموزانی که دارای اعتمادبه‌نفس پایین هستند، بیشتر در شبکه‌های اجتماعی حضور دارند.

رابطه میزان استفاده از شبکه‌های مجازی در روزهای تعطیل و اعتمادبه‌نفس نیز معکوس بود. یعنی هرچه میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی در روزهای تعطیل افزایش یافت، اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان رو به کاهش بود. البته این رابطه در سطح ۹۵ درصد معنادار نبود و فرضیه تحقیق در این مورد تأیید نشد.

جمع‌بندی

فضای مجازی باعث افزایش آگاهی و رشد تفکر می‌شود و افراد از طریق این فضا با دوستان، خویشان و دیگران ارتباط برقرار می‌کنند. در عین این فرصت‌ها، فضای مجازی دارای تهدیدهایی نیز هست. به نظر محقق، دانش‌آموزانی که بیشتر از فضای مجازی استفاده می‌کنند و عضو شبکه‌های اجتماعی هستند، اعتمادبه‌نفس پایین‌تری نیز دارند. بنا بر نتایج این تحقیق، ۶۶/۵ درصد پاسخ‌گویان دارای تلفن همراه شخصی بودند و ۱۷/۹ درصد، از تلفن همراه والدین استفاده می‌کردند. از کل پاسخ‌گویان، ۸۵/۵ درصد عضو شبکه اجتماعی بودند. از کل دانش‌آموزان عضو شبکه‌های اجتماعی ۶۲/۱ درصد از تلگرام استفاده می‌کردند که بیشترین درصد را داشت. از کل دانش‌آموزان ۶۵/۳ درصد دارای اعتمادبه‌نفس متوسط بودند که این مورد بیشترین مقدار را به خود اختصاص داده بود. میانگین اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان ۵۲/۴۷ بود که بیانگر اعتمادبه‌نفس در حد متوسط است.

از کل دانش‌آموزان عضو شبکه‌های اجتماعی، ۳۷ درصد کمتر از یک ساعت از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کردند و میانگین استفاده دانش‌آموزان از شبکه اجتماعی ۱۶۴ دقیقه در شبانه‌روز بود که به‌نظر می‌رسد میزان بالایی است و این مقدار استفاده برای دانش‌آموزی که در بهترین سن برای تحصیل قرار دارد، میزان بالایی است.

میانگین استفاده دانش‌آموزان از شبکه اجتماعی ۲۸۲ دقیقه در روزهای تعطیل بود که به‌نظر می‌رسد این مقدار استفاده برای دانش‌آموزی که در بهترین اوقات برای تحصیل قرار دارد، میزان بالایی است. رابطه میزان استفاده از شبکه‌های مجازی در شبانه‌روز و اعتمادبه‌نفس بیش از ۹۵ درصد، معکوس و معنادار بود. یعنی هرچه میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی در شبانه‌روز افزایش می‌یابد، اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان رو به کاهش می‌رود. در این مورد فرضیه تحقیق مورد تأیید قرار گرفت. اغلب دانش‌آموزانی که دارای اعتمادبه‌نفس پایین هستند، بیشتر در شبکه‌های اجتماعی حضور دارند.

رابطه میزان استفاده از شبکه‌های مجازی در روزهای تعطیل و اعتمادبه‌نفس معکوس بود. یعنی هرچه میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی در روزهای تعطیل افزایش می‌یابد، اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان رو به کاهش می‌رود. البته این رابطه

در سطح ۹۵ درصد معنادار نیست و لذا فرضیه تحقیق در این مورد تأیید نشد. یعنی بین تحصیلات پدر و مادر با اعتمادبه‌نفس رابطه معناداری وجود نداشت.

پی‌نوشت‌ها

۱. منظور از «وضعیت اظهار شده» وضعیتی است که مردم درباره آن صحبت می‌کنند و حتی ممکن است در رسانه‌ها و نشریات هم پوشش خبری داشته باشد. این مسئله باید در چارچوب نظام ارزشی مورد قبول مردم به‌عنوان مسئله شناخته شود.
۲. منظور از «شمار مهمی از مردم» گاهی تعداد و گاهی برخی از افراد مهم است. از نظر جامعه‌شناسی افراد مهم آن‌هایی هستند که سازمان‌یافته‌ترند و در مصادر رهبری یا قدرت اقتصادی و اجتماعی قرار دارند و باید فراخوانی برای اقدام به‌منظور تغییر وضعیت داشته باشند. [رایبنگتون و واینبرگ، ۱۳۸۲: ۱۳-۱۲].

3. Self reliant
4. Self Confidence
5. Latency Period

منابع

۱. بیگدلو، محمد و میرزایی، صفی‌اله (۱۳۹۵). «رویکردهای نوین در روان‌شناسی». مجله روان‌شناسی. دوره اول. شماره اول.
۲. سبحانی‌نیا، محمد (۱۳۸۰). جوان و اعتمادبه‌نفس. نشریه مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی. شماره‌های ۴۸، ۴۹ و ۵۱.
۳. سلیمانی، ندا و کریمی، لاله (۱۳۹۶). «تأثیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر اعتمادبه‌نفس جوانان». رسانه. سال ۲۸. شماره ۲.
۴. علیزاده، توحید و محمدی، نریمان (۱۳۹۴). بررسی نقش شبکه اجتماعی وایبر بر ساخت هویت نسلی جوانان. فصلنامه مطالعات فرهنگ-ارتباطات. شماره ۲۲.
۵. معماری، ثریا؛ عدلی‌پور، صمد؛ خاکسار، فائزه (۱۳۹۱). «شبکه‌های اجتماعی مجازی و بحران هویت (با تأکید بر بحران هویتی ایران)». فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران. دوره اول. شماره ۴.
6. Apaolaza et al, (2013), The relationship between socializing on the Spanish online networking site Tuenti and teenagers', subjective wellbeing: The roles of self-esteem and loneliness, Elsevier, Computers in Human Behavior.
7. M. W. and J.L (2014), Social networking experiences on Facebook: A survey of gender differences amongst students, Acta Commercii, Vol 14, No 1. <http://rasekhoon.net/article/show/>
8. <http://afghanistan.shafaqna.com/general/item/41774>
9. <http://www.shabestan.ir/detail/News/587929>
10. <http://www.tasnimnews.com/fa/news/1393/11/06/633262>
11. www.icrossing.co.uk/.../What_is_Social_Media_iCrossing_ebook.pdf